ДОБРИЙ ВЕЧІР, ПАНЕ-БРАТЕ!..

(Етюд, відчитаний на літературному вечорі в честь товариша Василя Стефаника)

Серед маю-весни, як помірки горбами розгорнули свої зелені хліба і напроти сонця їх вигрівали, а зозуля дурила мужиків щастям — урожаєм,— прийшов він на мужицький світ на ниві, яку дєдя орали, а мати від межі відсапували.

Свіжіська рілля вхопила його першенький плач і сховала під скиби, аби там кільчився, та й ріс, та й колосився ґаздам на пожиток.

Дєдя скочили у яр до кернички і три дзбанки студеної води вилляли на дитину.

Мати хустку з голови здоймили і дитину обвили та кип-тариком обтулили.

Жайворонки злетілися і над дитиною збили крильцями та й заголосили, аж дєдя і мати жахнулися.

Зачули то перепелиці і дали полям знати.

Усі чічки розцвілися, усі зела наблизилися, усі хліба підоймилися, усі межі позбігалися.

Дєдя казали, що укрутили би жайворонкам в'язи за тото, що дитині ворожать жайворонячу долю, а мати до дитини лебеділи.

Та що тільки тою дитиною врадувалося зеленее поле, із керничок вилетів вітрець і обкрутився над дитиною та й прикликав хмари і закрив сонце перед її оченятами.

А відтак прилетіли чорні птахи та й все поле вкрили і закрякали.

А відтак і поле, і небо почорніло, а з села прийшла буря і дитину ніччю уповила.

Тота буря десь усі співанки та й плачі із сіл позбирала, усі мужицькі кості ломила, усі мужицькі душі із цвинтарів на панські лани гнала, усі собаки на мужиків тровила.

Розгримілися громи — і земля під пшеницями задрижала, розблискалися блискавиці і його долю над селом виписували, розіллялися води і його щастя сполікували та й у ріку забирали...

Збоялися за дитину жайворонки і хотіли її крильцями накрити.

Але мама поклали її у пазуху та й тулили до свого серця і плакали, що небо із бурею на її дитину змовилося та й її керваву дорогу призначило.

А дєдя сердилися, що у полі роботи не скінчили.

А помірки мамин плач і дєдеву сердитість у села передавали.

А як заклекотів кований віз і дєдя везли у село і маму, і дитину, то жайворонки летіли мокріські за возом і так жалібно співали, що всі села на дорогу повиходили.

Мужики прижмурювали свої глибокі очі і розпізнавали, що цю дитину птахи у неба випросили, аби ввесь смуток із сіл зібрала та й аби його

буйним вітром вгору передала. Та й казали, що цей хлопець буде сонечком села гріти і землю дощиком росити.

А дєдя казали, що пуста їх надія, бо сонце є на тото, аби мужиків на вуголь перепалювати, а взимі із снігу лід робити, а дощі мають мужицьку працю ріками забирати, бур'янами хліб убивати, у стиртах зерно кільчити, землю розколювати, хати валити, мужицьку радість топити...

Сёла перечили дєдеві і свої очі на дитину клали.

І розтворили свої ворота, аби дитину приймити, аби її пригостити.

І вислали свою кленину, та й дубину, та й садовину, аби дитину привітати.

І прокопали широку та довгу дорогу, аби дитина під хмарами не блудила.

І свої співанки у колисці стелили, аби вони дитині серце обвивали, аби дитина м'яке серце мала.

І своїми слізьми дитину купали, свій біль у діточе серце переливали...

І своїми мозілями його голову гладили, аби дитина з мозолів їх гадки у свою головку брала.

І своїми грудьми на дитину дихали, аби росла живо, аби сили набирала, аби на ню муха не сідала.

І садами повішеників а ріками потопленіків показували, аби дитина страх мала.

І свої квітки перед неї клали, аби її оченята грали. А на тоті квітки сонечко пускали, аби у тоті оченята сідало.

І ранішню росу з-під червоного неба збирали та й дитині пити давали...

Дєдя ковтали сухим пальцем дитині у чоло, а мама і сестричка Марійка цілували його у ноги.

Та й таким хлібом виплекали дитину, і вона стала вростати у серце села і стала село любити, як зерно ріллю...

А як цей хлопець розперезаний став дорогою штрикати та буяти, то сёла на цю свою дорогу понакидали каміння та терня, аби він свої ніжки гартував і кервавив. Та й. старі леміші, та й серпи і коси йому під ноги кидали. А відтак пускали його на покіс на гостру стерню, а відтак на ліщиновий зруб у хащу.

А як він свої ніжки скервавив, тоді казали йому білими ручками гостру трощу рвати, і бодяки виполювати, і грань з ватри вуйкам у люльку подавати, і сонце у пригорщі брати та селами попід вікна розносити.

А як він свої ручки попік і скервавив, тоді післали його, у школу, аби учився тихо сидіти, та й тихо ходити, та й тихо говорити і головку хилити...

Але він не піддавався і рвався, як жайворонок із клітки. Утікав вікнами у поле і літав під сонце, та головкою ловився неба, та шукав,квіток у хмарах.

Біг на сіножать, яку нори знорили, а води зрили, і клав свої млини на срібних водах.

Спускав білі рукави, як лебідь, і літав понад тими вівсами, та ячменями, та житами, та пшеницями, що вусатими колосками його серце злегонька кололи.

Біг у тоті трави, серед яких земля цвіла, а його сестричка Марійка вівці пасла і йому прошивку вишивала. Тота прошивка кліпала і усміхалася до нього, як дуга на хмарнім небі. Не було краси понад сестру Марію, понад її уставки, як зорі...

Ловив білу хмарку очима та шпотався межами. Переганявся із мотилями та журавлями і грузив ніжки млаковинами.

Говорив із довгими, крученими скибами, як із маминими коралями, і ховався у борозну, як у мамин приділок, та слухав, як небо своїми жайворонками над ріллею голосить.

Брів хлібами і шукав синьої квітки.

Брів ріками і підоймав сині камінчики.

Брів цвинтарями і синіми губками говорив із мужицькими душами. /

Бігав до ровесників, що у мішках на дощі чужі вівці пасли.

Забігав до вуйків, що під сонцем з голоду пухли і від пропасниці студеніли.

Забігав до сивих бабок, що, всіма полишені, на печі головами в стіну били і ждали смерті, як рідної мами.

Підбігав до сивих мужиків, що доробилися палиці і торби і лишень попід плоти ходили та під церквою хрестилися синіми руками і ручки простягали.

Підслухував, як третинники тільки у сні мріли про грудку землі, яку уміли би на грудях тримати і без сказів красно орати.

Заглядав крізь вікна ще й там, де мужики своє горе в го-рівці топили, свою кров пили і зубами скреготали.

І бачив, як рідні діти із мамою п'яних татів по голові у розум били.

І чув, як земля дише, зітхає, марніє і журиться хлібом...

Чув, як зона мужиків посилає, щоб просили у сонця теплого проміння, у хмар дощику дрібного, у зір долі..

Видів, що мужики з порожніми руками вертали, і ями собі копали, і свої душі на покуту віддавали.

І приріс він до села серцем і душею.

Але пізнали його серце дєдя і мама та й щось обрадились і зачесали його красно, та й умили, та й &білу сорочку убрали, та й у місто післали, аби тото молоденьке серце із селом розлучити.

І лишили його в місті, і казали йому з міста у село більше не вертати...

Та зачули тото зеленії поля і хати біленькі і післали до нього тугу із дружками, щоби його завернули.

Туга його із ніг валила, але не завернула.

Тоді післали за ним села свою красу краснооку.

Краса його звеселила, але не завернула.

Тоді добули села із грудей свою любов і до нього розіслали.

Він притулив любов до серця, але не вернувся. Тоді вислали 'д нему села свій біль тяженький. Він той біль спер у своїм серці і ще не вертався. Тоді післали за ним села свою розпуку чорну. А розпука взяла його за ручку, як малу дитину, і у села завернула.

І аж тоді він із усіма післанцями у села вернувся.

І шукав сестрички і мами, аби пожалуватись перед ними, що його розпука отроїла.

Але мама і сестричка лежали в гробі і лиш вишневим цвітом 'д нему заговорили, щоби із свого серця та й своєї душі переливав отрую у слово. Але не у тото слово, що легонько ластівкою під сонцем літає, лиш у тото слово, що мужикам у горлі застрягає і білим каменем кам'яніє.

І поет послухав сестри і мами...

І брав сонячний промінь, як свічку, у руки і шукав тих недоповіджених слів, що в мужицьких серцях закаменіли.

І ходив селами, і добував тоті слова, і переливав у тії слова отрую із свого серця і з душі своєї.

А над тими його селами звисала розпука.

Земля із сіл всю силу забирає, і люди гинуть, як мухи.

Вже і його подруга, і його браття, та й його дєдя вишнями зацвіли.

Вже села, гей рілля, почорніли.

Такі тоті мужики на тих помірках бідовані, такі труджені, такі похилені, як порожні колоски, на сонці сушені, як скошені трави, повалені, як сухий хворост, поломані...

Всі свої рани розкривають, всі свої сльози норами виливають, ввесь свій біль на сонце видобувають, всю свою тугу ріками розливають, всю свою розпуку чорними хмарами перед ним розкладають.

Такі тоті люди розжалені, такі розболені, такі засмучені, такі поранені!

Що слово скажуть, то зуби затискають, що оком глянуть, то кров стинають, що руку простягнуть, то серце прошивають.

А він тоті німі роти золотим долотом підважує, тоті завмерлі слова серцем огріває, у тоті виплакані очі блискавиці кладе, тоті простягнені ручки до серця завертає.

І сонце до них прихилює.

А вони під сонцем розмерзаються, в своїм серці добріють, співанки співають і розливом розливаються.

А як їх слова із грудей відриваються, то зараз десь із-під чорних скиб чорні хмари здіймаються і в жолобах їх тварей роями насідають.

А він і тоті чорні рої ловить, і над камінними словами, як опирів, розкладає.

А тоті опирі людей насамперед лякають, а відтак зубе-ляють та сідлають і женуть стернями та бодяками, ланами та помірками, хащами та корчами, ставами та лугами,— а відтак беруть із людей душу.

А хоть тоті душі уміють літати, ніде вони не відлітають, ніде не утікають, лиш на своїх вуглах ночують, на своїх хрестах та на серпах та лемішах свою покуту спокутовують.

І тоді тікає від них сонце у море.

І лишаються вони самі-саміські серед темної ночі.

Але поет поклав їм церкву і всіх їх скликає, за ними білі голуби розсилає, аби у цій церкві сідали та й аби йому свою кривду розказували і аби показували, хто за них гріх має мати?

Та й кожній душі поклав він камінний престол та й замаїв його цвітом.

А люди йдуть у ту церкву та й розпізнають кожну душу.

А дедеві вишеньки розцвілися та й заговорили: "Не клади, синку, престолів чорній розпуці та й талану не збавляйся!"

"Не бійтеся,— каже,— дєдю, я вашого талану не змарную!"

"А чого ж від тебе такий смуток віє?"

"Сказали мені мама, що я затроений!"

І тоді з дедевої вишеньки полетів цвіт на мамину могилу. І, мабуть, дєдя із мамою із-за нього посварилися, бо на той цвіт роса впала. А сонце зійшло кервaве, і тоту росу запалило, і селами обносило. І села горіли, як кервaве море...

Помірки вилися, як скажені, і з'їдали мужицьку силу. Мужики ослабали, і своїх дітей на своє місце клали, і, конаючи, землю цілували та й дітям наказували, щоби тую землю зубами тримали.

А мужицькі душі прилітали 'д нему, як бджілки до квіту, і просилися на ніч у його церкву.

А поетове серце розпукалося — а поетова душа плакала...

Поклав серце і душу на мамину могилу і вилляв з них всю отруту на зелену мураву.

Тоді померкли його очі, посиніли уста і руки і задеревіли ноги, і він чув, як уся сила з нього зійшла,— та й упав на могилу і лежав, як прядиво...

Повиділа тото мамина вишенька та й його пробудила і до нього заговорила:

"Не збувайся, синку, ні свого болю, ні розпуки, бо збудешся сили та й життя свого!.."

І поет прокинувся і спрагненими устами спивав, як дитина, всю свою отруту.

І як він її знов випив, то почув у собі силу, гейби другий раз на мужицький світ народився.

І поклонився мамі, та й підніс голову, та й ішов у село під вечірню годину.

Такий дужий та ясний, як весняний вечір.

А над ним мерехтіли його камінні слова, гей зорі...

Зрадувалися ниви і своїми житами та пшеницями йому поклонилися.

Зрадувалися кернички долинами і нарвали синіх квіток із своєї мурави та й уплели йому віночок.

А весняний вітрець той вінок йому на голову звіяв.

Поклонилися йому запашні сади своїми молоденькими головками.

Поклонилися йому шумні луги своїми соловейками.

Поклонилися йому білені хати своїми челядинами.

Повиходили з хат ґазди і ґаздині й галузки цвіту йому під ноги метали, до його зорей чорні ручки простягали і його вітали:

"Добрий вечір, пане-брате, твоїм зорям і тобі!"

ЖЕЛАНИЯ

Ой, Василю, пане-брате, ялося ти жити, Ялося ти сороківці в коморі лічити. Сорокізців бербениці, овець чередами, Та й як Дунай пшениченьку всіми левадами.

Ялося ти, пане-брате, сірі воли мати — Тонкі ниви мужицькії у розгін орати, У розгін орати — співанки співати, Аби земля здригалася, аби чула мати.

Ялося ти, пане-брате, мід-горівку пити — Темненької ночі-бурі шинкарку любити, Аби твої бистрі очі супочивок мали... Аби твої тяжкі

думки грались і літали... Аби твої буйні мрії ні раз не німіли... Аби тебе твої ручки ні раз не зболіли!..

ЙОГО КРОВ Земля стогне-ридає...

А вони на чорній ріллі родяться, як чорні цвіркуни. Сонце їх пражить, а вони плачуть під межами у розпругах, та й мамину роботу стримують, та й мамині співанки проганяють.

Але за сонцем та й за мамами біжить ніч темна, та й загонить їх у хатки темні, як печери, та й навперед ватри кладе, та й у маминих сльозах купає.

А дєді, що переломані з помірків вернули, підкидають їх, як гарбузами, і пінкою з молока їх годують.

І бахурі ростуть, як хліб увесні.

І на вінику по хаті брикають, і дєдю за.чупер мичуть, і з мами хустку здіймають.

Ростуть такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина.

Або такі, як папірчики, тоненькі, як лен, дрібненькі. Або такі, як сухий бур'ян, зів'ялі. Або як щенята коло голої кістки...

Або такі, що рідний батько кидає їх у річку, аби більше не перемерзали і не голодували.

Та й є їх тільки, що батьки просять на них чуми.

Але всі вони сяють живими очима та й шукають дуги на полю та й керничок ясних.

А мами йдуть з міста і гулють їх 'д собі червоними яблуками і біленькими булками.

Та лишень вони привчаться по землі ходити, вже вони в роботі, вже стернею ноги колять, вже худібкою журяться, у яслах ночують, кулаки харчують, сльозами вмиваються.

А коли хлопці у неділю зірвуть у полі зелений колос і собі під церквою личко гладять, то батьки їх за цю марнотратність картають і хліб шанувати бучками навчають.

А дівчатам мами червоні губки запирають, аби співанками втомленим батькам серця не підтинали...

Ще видко їх сліди, куди вони бігали, ще чути їх дитячий голос, що дзвенить, як дзвінки на лошаках, а вже вони у ярмо упряжені, вже їх головки похилені, вже їх очі хмарою заступлені. Вже роса їсть їм ноги, а сонце спалює красу з личка і оре чоло та й потом силу у землю стягає.

З мозілів кладуть собі хати, аби в них мучитись і каратись.

Бо мужики на то роджені, що де що в світі є найгірше, то вони мають то спожити, а що де в світі є найтяжче, то вони мають то виконати.

Чи він багач, чи він бідний, кожний не має ні супокою, ні радості ніякої.

Як парубки з дівчатами повінчаються, то так начеб під воду пірнули, начеб по коліна у землю вбились,— вже їх ніхто не побачить між людьми, вже вони забувають бесіду, вже до себе слова не говорять, вже тільки журяться.

Бо господар цілу зиму не випускає з рук ціпа, цілу весну чепіг, а ціле літо кісся з косою.

Бо ґаздиня вже не цвіте на подвір'ю, вже дитину несе на лан у кориті, вже пражиться на сонці.

Вже над ними чорна жура звисає, вже вони чорними долонями ловляться землі і падають, втомою повалені.

Або перелякані утікають у ланцах у місто або за гори, за води, але тоті сільські ланци в'їдаються в їх тіло і ще дужче їх ранять і калічуть.

І вони одні одних благають: "Возьміт та вгатіт нам сокиру, отут у печінки, най тота жовч трісне".

Намагаються говорити до себе, намагаються горівкою свій біль перепалювати, але перепалюють тільки своє серце...

Гримають головами об підлогу церкви, але з богом за барки не ловляться...

Гнуться і скручуються у вужевку і в болоті пручаються і валяються...

І знов підоймаються і дітей своїх у холод снопів кидають, а свої страшні лиця до неба обертають... У землю живцем потають...

І з глибокої землі чути, як їх серця б'ються і від жовчі тріскають.

Вони стогнуть і ревуть з болю, а ніч кладе їх, як каменів, одно коло одного і нашіптує їм до сну: "Будете бідувати та й ще раз бідувати до гробної дошки!"

Вже вони входять у старість, вже своєї молодості конем не здогонять.

Вже кладуть на грунт синів своїх та й їм наказують, як їх на смерть убирати мають.

Вже дід слухає, як коло воріт піп бабі прощі каже, а ввесь мир плаче та й хата вікнами плаче.

І він просить бога, щоб не дав йому гнилої лежі, і виглядає смерті, як рідної мами.

Бо так воно вже є, і нічого діяти! Бо і його ноги набреніли, як скляні бервена, а кості спорохнявіли.

Бо ж треба йому було якийсь раз в життю дванадцятий сніп зжати, та й зв'язати, та й у кланю скласти, та й якийсь раз горб перекопати, та й обсапати, та й хлібом обсіяти.

І падуть люди у пропасть, начеб їх хто стручував у темну прірву...

І душаться люди у божій землі і приймають кару від людей і від бога...

І з-під землі стогне і ридає море...

То море мужицької розпуки у землі піниться, клекотить, переварюється і на жужелицю перепалюється...

І земля розтріскується, а тото море вибухає чорною лавою із дна та й селами розливається.

Отік тото лава, отік тото мармур, отік тото перецалена кров жбухає із серця поета і ввесь мужицький біль у мужицьке море зливає, аби воно у розпуці застигало, аби напротив неба кривавими зорями світило та й аби схід сонця купало...

ПІД ОСІНЬ

Присвячую тов. Василеві Стефаникові

Та кувала зозулечка та й он там на гілці!

Та що Василь за господар? Де воли, де вівці?

Та де його обороги, кедрові палати,

Де шпихлірі, злото-срібло, червоні дукати?

Та що Василь за господар? Де його достатки? Нема дітям на кулешу, нема на податки! Співав весну, співав літо й під осінь співає — За мужицьку лиху долю світ свій коротає...

Та чи тобі, ба й Василю, ані раз не банно, Та як бачиш десь у людей і гроші, і манну? Не банно ми за багатством ані за ланами, Лиш банно ми за весною та й за співанками. Ще банно ми, пане-брате, за шумом пшениці, За білими неділями, шепотом керниці.

Зимну осінь, пане-брате, переосіную, • Але тої України не перебаную!

Та що Василь за господар? Криваві реберця, Розлилися чорні ріки з мужицького серця!..

СТЕФАНИКОВІ МУЖИКИ

Всі вони у розпуці, бо земля не тільки скорчилася, але і спісніла та не родить, а лише з'їдає мужицьку силу, а весь світ хоче, щоб мужик йому дав харч і одежину, та рівночасно жалує йому землі і вільності.

Ця його розпука ще більше росте під теперішню добу у нас — як росте небезпека круглої сироти, киненої межи вовки і шакали.

Серед мужиків усього світу наш мужик у найгіршім положенню, з якого не може знайти виходу. Злягає на нього що раз, то інша і що раз, то лютіша форма кріпацтва, поневолення і голоду і давить його, як скала. І ніхто його не шкодує, ніхто йому не помагає, а навпаки: кожний його використовує. Його помірки стонкли вже, як батоги, якими він себе тільки батожить, бо нагодувати його вони вже не годні і тільки забирають йому його слабу силу.

Його трагічність знайшла у творах Стефаника свій величний вислів.

Зобразив він її так тими словами, які висказав, як також тими недомовленими словами, що висять чорними хмарами над кождим його стогоном і жахають собою дужче, чим похорони мерців.

Марко Вовчок був оповідачем, Франко був обсерватором-дослідником, Мартович — сатириком-фотографом [...], Коцюбинський — малярем, а Стефаник є поетом мужицької розпуки.